

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

ДОЛАПЧІ А.Ю.

РОЗРОБКИ З УДОСКОНАЛЕННЯ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ У ВІТЧИЗНЯНИХ ГІМНАЗІЯХ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

Характерною ознакою сьогодення є наявність глибинних і стрімких трансформацій різних сторін суспільного життя, забезпечення якості яких покладено на освіту. У Законах України “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ ст. виняткове місце посідає проблема визначення пріоритетних напрямів розвитку системи національної освіти. Розв’язання актуальних освітніх завдань безпосередньо пов’язане з рівнем педагогічної та методичної підготовки вчителів. Причому її вдосконалення можливе не лише шляхом розробки та затвердження в педагогічній освіті нових теоретичних концепцій, а й через вивчення та використання позитивного історичного досвіду. Багатим джерелом такого досвіду є вітчизняна педагогіка. Вагомими є напрацювання вчених у другій половині ХІХ ст. Тож сучасна педагогічна теорія та практика мають можливість використати прогресивні здобутки минулого й трансформувати їх позитиви в реалії сучасної освітньої практики, зокрема щодо педагогічної та методичної підготовки студентів – майбутніх учителів іноземних мов, усвідомлення ними місця й можливостей свого предмета в змісті освіти.

Особливий інтерес викликають теоретичні й методичні праці таких учених дореволюційного періоду, як: В. Водовозов, Е. Ердман, С. Любомудров, В. Фабріциєв. Спираючись на специфічні цільові настанови вивчення іноземних мов у вітчизняних гімназіях, вони розробили ряд важливих педагогічних настанов у навчанні цього предмета та цінні методичні рекомендації, які можуть бути ефективно впроваджені як у шкільній практиці, так і в підготовці майбутніх учителів до викладання іноземних мов.

Метою статті є висвітлення позитивних педагогічних і методичних розробок у викладанні іноземних мов у вітчизняних гімназіях другої половини ХІХ ст.

Проведений аналіз дав змогу встановити, що в другій половині ХІХ ст. у викладанні давніх і нових іноземних мов використовували переважно словесні, наочні та практичні методи організації навчальної діяльності учнів. З огляду на рівень розробки дидактичної теорії розповіді-пояснення, пояснювальне читання художнього твору та рідко лекції використовували як провідні словесні методи в навчанні мов у гімназіях.

Пояснювальні записки до навчальних планів, затверджених протягом досліджуваного періоду, завжди досить детально описували зміст навчання дисци-

плін для кожного класу гімназії, розподіл навчального матеріалу по класах, типи вправ і види діяльності, у яких мали вправлятися учні.

Водночас встановлено, що найчастіше кожен викладач самостійно вирішував, яким чином йому викладати. Так, викладачі мов вдавались на уроках до читання характерних уривків з прозаїчних та поетичних творів видатних постатей античності, додаючи при цьому свої коментарі й висновки, виводили загальні закони для того чи іншого роду твору і, таким чином, виводили правила теорії на основі певних літературних.

У цілому ті або інші методичні напрацювання, знахідки у викладанні будь-яких дисциплін були здебільшого досягненнями окремих учителів і результатом їх власного досвіду викладання.

Головним чином учителі-практики у викладанні гімназичних дисциплін виходили з вимог навчального плану та пояснювальних записок до них. Контролюючі органи практично не керували процесом упровадження ефективного педагогічного й методичного досвіду в практичну діяльність гімназій, а лише здійснювали нагляд за станом гімназичної освіти.

Протягом другої половини XIX ст. найвагомішими методами навчання були визнані практичний і наочний. Їх рекомендували використовувати при навчанні всіх предметів, а в навчанні давніх та нових мов їх вважали найбільш ефективними.

Одним з найбільш поширених практичних методів навчання іноземних мов був *переклад*. Широке використання в навчанні різних видів перекладу обґрунтовано рядом міркувань: 1) так простіше, зручніше й швидше можна пояснити та завчити навчальний матеріал; 2) виконання перекладу базується на свідомому логічному мисленні; 3) переклад дає змогу простежити зв'язок мови, що вивчається, з рідною мовою, виділити спільне та відмінне.

Вивчення спогадів випускників Харківських гімназій (О. Стуллі, Т. Селіванова, М. Сумцова, О. Барвінського і Є. Олесницького) свідчить, що, оскільки вправи на переклад були одним з основних прийомів навчання давніх і нових мов, у вітчизняних гімназіях застосовували їх різні види, хоча пропонували дотримуватися певної послідовності їх виконання, що дає змогу говорити про прагнення забезпечити певну системність в організації навчального процесу. Так, письмові вправи треба було виконувати в такій послідовності: а) письмовий переклад частини твору тільки-но усно перекладеного на уроці; б) письмовий переклад частини тексту, перекладеної усно на попередньому уроці; в) письмовий переклад частини тексту, перекладеної на одному з уроків на останньому тижні; г) письмовий переклад частини тексту, заданого на урок, що відбудеться; д) письмовий переклад частини тексту, яку передбачалося задати на наступний урок [10, с. 2–5].

Щодо тренування учнів у читанні класичних творів на уроках, то вчителі намагалися добитися, щоб учні прочитали якомога більше з кожного твору, визначеного програмою.

Слід зазначити, що організація навчання читання й видів роботи з текстом при навчанні читання протягом досліджуваного періоду змінювалась. Освітняни та вчителі, наприклад, члени педагогічного відділу Харківського історико-філологічного товариства (В. Бузескул, М. Висоцький, К. Дідріхсон, А. Клопотовський, А. Левандовський та ін.), прагнучи вдосконалити види роботи з навчання читання, вносили пропозиції й вдавалися до практичних заходів, спрямованих на модернізацію педагогічної практики. Так, А. Левандовський розглядав як шкідливе позбавлення учнів можливості набути навичок самостійного читання, зокрема, вважав, що розвитку навичок самостійного читання сприяє курсорне читання уривків з античних текстів. Він наполягав, що читання в класі має завжди супроводжувати дослівний переклад [10, с. 7–8].

В обґрунтуванні навчання давніх, насамперед, нових мов, зокрема щодо читання творів видатних діячів минулого, лежало розуміння того, що ця діяльність не лише спонукає учнів до зосередженої та вдумливої роботи, а й впливає на духовні риси учнів, прагнучи не стільки забезпечити їх достатньою кількістю знань, скільки надати їм духовної сили, яка робить людину здатною не лише до напруженої наукової праці, а й до свідомого ставлення до проблем, що постають у житті, їх правильної оцінки та посильного розв'язання. Оскільки християнство й класицизм становили основу всіх культурних надбань, то саме вони визначались як орієнтир у наданні адекватної загальної освіти.

На розвиток навичок письма відводилося 10–15 хвилин уроку. Основними видами роботи були списування з дошки, письмові відповіді на запропоновані питання, підбір і виписування прикладів з текстів для ілюстрації граматичного матеріалу, який було вивчено. На середньому та старшому етапах навчання іноземної мови основними видами письмових вправ були: виклад прочитаного на основі наданого плану, складання невеликих переказів на тему статей, які були прочитані в класі, письмове відтворення невеликих оповідань або творів, які навчувались учителем, складання листів [7, с. 157].

Оскільки впродовж досліджуваного періоду в теоретичній педагогічній думці активно відстоювалися переваги наочних методів навчання як допоміжних до практичних методів (М. Бунаков, В. Вахтеров, П. Каптерев, М. Корф, Д. Тихомиров, К. Ушинський та ін.), їх почали активно впроваджувати в практику навчання мов у гімназіях.

Крім використання конкретних предметів, картин, малюнків, табличок, учитель міг використовувати певні жести, що в цілому робило процес навчання більш живим, зрозумілим, цікавим, значущим для учнів. Прагнення використати переваги наочності знайшли відображення й у створенні посібників та книжок для читання.

Передові вчителі-практики розуміли, що наочні засоби навчання є невід'ємними для розвитку особистості взагалі, сприяють правильній організації процесу пізнання й навчання дитини, розвивають інтерес і допитливість, формують самостійне мислення та, прагнучи вдосконалити процес навчання, намагались широко їх використовувати. Так, О. Аршаніцин, розробляючи власну методичну систему навчання нових мов, основний наголос робив на використанні спеціальних табличок, які мали не лише посилити зацікавлення учнів у навчанні, а й сприяти розподілу та систематизації навчального матеріалу [6, с. 62].

Гімназії відчували суттєву потребу в забезпеченні засобами наочності. Така потреба зумовила звернення вчителів до самостійної розробки ними наочних навчальних засобів. Так, учитель гімназії С. Цибульський розробляв настінні таблиці для полегшення вивчення даних про часи Давньої Греції та Риму [2].

Член Харківського історико-філологічного товариства Б. Краєвський розробляв спеціальні таблиці для використання у викладанні німецької мови [3, с. 112–116]. Ці таблиці були призначені для навчання граматичного матеріалу. Автор називав таку модель навчання графічною. Він будував таблиці на дошці під час викладання в класі, поділяючи кожену таблицю на відповідні частини, відштовхуючись від концентричної побудови навчального процесу. На кожному уроці за допомогою побудованої таблиці спочатку проводилося повторення засвоєного раніше навчального матеріалу, а потім переходили до обговорення нового матеріалу [3, с. 112].

У цей період багато творчо налаштованих викладачів намагались зробити процес навчання мов більш цікавим та значущим для учнів. Наприклад, І. Нетушил, базуючись на власному досвіді роботи в гімназіях Харкова, відзначав, що гімназисти із задоволенням зачували сухий і нудний матеріал, якщо він був представлений у віршованій формі [4, с. 211].

Поширеною й цікавою формою роботи в гімназії стали навчальні екскурсії. Вони були рекомендовані Міністерством народної освіти в усіх навчальних округах. Під час екскурсії розв'язували методичні, педагогічні та психологічні завдання, створювали можливості для організації неформальних стосунків з учнями в умовах реального життя.

Розробці позашкільних форм роботи приділяли серйозну увагу як на рівні Міністерства народної освіти, так і на рівні кожної окремої гімназії, зокрема з метою поліпшення результатів навчання кожної з дисциплін. Усвідомлюючи важливість позаурочного спілкування вчителів та учнів під час спільної роботи, кожний навчальний заклад залежно від місцевих умов, головним чином залежно від педагогічного персоналу, вирішував питання вдосконалення навчання читання, організації практичних занять та учнівських гуртків.

В. Фармаковський розглядав як важливу позаурочну форму ігри учнів під час перерви. Він виділяв ігри, що імітують побут трудового середовища (вправи з м'ячем, обручем, мотузкою, палицею), та ігри, засновані на імітуванні тварин,

наголошуючи на тому, що вони є плідними для формування уявлень і збагачення лексичного запасу дітей [9, с. 271].

В. Вальтер був ініціатором клопотання перед Попечителем Харківського навчального округу з приводу введення в позашкільні години усних бесід, впродовж яких кожний учень міг би під керівництвом учителя висловити іноземною мовою (він писав про навчання французької мови) цікаві, зрозумілі для учнів думки. Він пропонував також використовувати активні групові форми роботи, при використанні яких більш сильні учні могли допомогти слабшим; а фрази, які починає один учень, могли б продовжувати інші [8, с. 27].

Іншими формами вдосконалення знань та вмінь учнів з давніх і нових мов були святкування ювілеїв видатних громадських діячів, письменників і поетів минулого, літературно-музичні ранки й вечори, постановки вистав, заснування поетичних розділів у гімназичних журналах.

Аналіз матеріалів Державного архіву Харківської області, Державного архіву м. Києва, Київського історичного архіву, Державного архіву Одеської області та педагогічних джерел (роботи А. Єчинаца, К. Люгебіля, А. Нейфельда, В. Фармаковського, К. Фогта та ін.) дає підстави говорити про розмаїття прийомів, рекомендованих для використання в навчанні різних аспектів давніх та нових мов.

Наприклад, при навчанні читання В. Аппельрот виділяв як найбільш дієві два прийоми навчання читання: осмислене читання, коли учень розуміє те, що він читає, та декламація або художнє читання, коли учень розуміє й відчуває те, що він читає. Під навчання учнів якісного читання В. Аппельрот вимагав забезпечення їх “гарними зразками для імітації”, запобігання монотонності, чому, як він вважав, могло сприяти художнє читання текстів рідною мовою, вивчення напам’ять віршів та уривків прози, відбір творів і уривків з них з глибоким художнім або філософським змістом [1, с. 222].

Викладач Полтавської гімназії під час навчання учнів складати вислови латинською мовою відстоював такі прийоми: спочатку учні знайомилися з тим, як за допомогою відмін та відмінювання в латинській мові виражати відмінки, числа, особи в російській мові. Учень мав утворювати вислови латинською мовою після того, як він усвідомлював взаємозв’язки між словами у висловах рідною мовою. Метою було перевести акцент у навчанні з перекладу як виду навчальної діяльності на розвиток уміння перекладати. Навчання укладати іншомовні вислови здійснювалося за допомогою кількох прийомів:

- учитель промовляв будь-який вислів з підручника, а учні мали виділити в цьому вислові підмет;
- учитель промовляв вислів окремо по словах, водночас перекладаючи кожен на латинську мову;
- перевірка вчителем перекладу всього вислову: учитель виправляв учнів, надаючи правильний варіант, та переходив до наступного речення [5, с. 36].

У цілому в навчанні мов у старших класах гімназій активно використовували списування з книжки, пояснювальні диктанти, заучування віршів та уривків з прози напам'ять і письмове записування їх з пам'яті в класі, практичні вправи у використанні різноманітних граматичних форм, бесіди про картини, читання текстів і творів з усною та письмовою передачею прочитаного тощо. У нижчих класах гімназій активно використовували пояснювальне читання, пояснювальні диктанти, заучування віршів і прози напам'ять, граматичні вправи тощо.

Отже, що в другій половині XIX – на початку XX ст. у гімназіях при навчанні іноземних мов використовували переважно словесні (пояснювальна розповідь), наочні (демонстрація, ілюстрація), практичні методи (вправи) навчання, які були спрямовані на реалізацію мети й завдань гімназичної освіти в конкретний історичний проміжок часу.

Значну увагу в цей період було приділено запровадженню ряду форм позаурочної роботи учнів для підвищення якості навчання давніх і нових іноземних мов та їх засвоєння як провідної складової змісту навчання у вітчизняних гімназіях. До провідних з них належали: літературні бесіди, пояснювальне читання, екскурсії, постановка вистав.

При відстоюванні методів і форм навчання мов захисники їх важливості в гімназичній освіті спирались та посилялись на значний інтелектуальний, історичний, культурний потенціал, що його несло оволодіння мовами, те поле активної розумової діяльності, яке пропонувало їх засвоєння.

Висновки. Проведений аналіз засвідчив посилення уваги вітчизняних педагогів та вчителів до методичних аспектів успішного навчання мов. І хоча цільові настанови їх включення до змісту гімназичної освіти відрізнялися від сучасного визначення мети навчання іноземних мов, методичні напрацювання відображали прагнення освітян галузі розробити систему навчання мов із затвердженням системності й послідовності педагогічних дій, посилити зацікавлення учнів і їх активізацію в процесі вивчення іноземних мов, пошуки ефективних та дієвих методів і форм їх навчання, що охоплювали різні види мовленнєвої діяльності в урочний і позаурочний час. Їх напрацювання містять плідні педагогічні ідеї й заслуговують на подальше вивчення.

Література

1. Аппельрот В.Г. Выразительное чтение на уроках древних языков / В.Г. Аппельрот // ФО. Журнал классической филологии и педагогики. – М. : Тип. Г. Лиснера, 1911. – Т. 4. – Кн. 2. – С. 222–224.
2. Грингмут В.С. Цыбульский. XIV таблица для наглядного преподавания и изучения греческих и римских древностей / В.С. Грингмут // ФО. Журнал классической филологии и педагогики. – М. : Тип. Г. Лиснера, 1893. – Т. 2. – Кн. 1. – С. 94–98.
3. Краевский Б. Объяснительная записка к таблицам спряжения и склонения в немецком языке / Б. Краевский // Сборник ХИФО. – Х., 1893. – Т. 5. – Вып. 1. – С. 112–116.
4. Нетушил И.В. Рецензии на учебники латинской грамматики для средних учебных заведений / И.В. Нетушил. – М. : Б.и., Б.г. – 242 с.
5. Педагогическая летопись. Мнение гг. учителей гимназии о преподавании латинского языка. Учителя Полтавской гимназии // Воспитание. – 1860. – Т. 7. – С. 35–39.

6. Педагогическая летопись. Мнение о преподавании древних и новейших иностранных языков. Мнение старшего учителя Черниговской гимназии о преподавании иностранных языков по методе А. Аршаницина // Воспитание. – 1860. – Т. 7. – С. 61–64.

7. Попова Е.Г. Культурологические функции изучения иностранных языков в отечественной гимназии, вторая половина XIX-начало XX вв. : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Общая педагогика, история педагогики и образования” / Е.Г. Попова. – М., 1999. – 208 с.

8. Розвиток вітчизняної компаративістики вченими Педагогічного відділу Харківського університету кінця XIX-початку XX століття (Додатковий матеріал до курсу “Порівняльна педагогіка”) / [укл. Л.М. Коваленко]. – Х., 2001. – 32 с.

9. Фармаковский В. Натуральный метод преподавания иностранных языков / В. Фармаковский // Образование. Педагогический и научно-популярный журнал. – 1894. – № 3. – С. 265–276.

10. Труды Педагогического общества ХИФО. – Х. : Тип. Губерн. Правления, 1893. – Т. 5. – Вып. 1. – С. 2–9.

ЖИДКИХ Т.М.

ПЕРІОДИЗАЦІЯ ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ КОНЦЕПЦІЇ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ

Освіта – одна з найважливіших умов існування й сталого розвитку сучасної цивілізації. Темпи змін соціальної, економічної й виробничої сфер активності людини такі, що за час життя їй доводиться кілька разів змінювати напрям і зміст діяльності. Вирішення проблем, які виникають при цьому, пов’язують з ідеєю неперервної освіти, яка виступає як нова парадигма мислення людини, що затверджує її прагнення до постійного збагачення особистісного потенціалу, професійних можливостей відповідно до ідеалів культури, моральності, професіоналізму, повноцінної самореалізації в житті.

У своєму розвитку ідея неперервної освіти пройшла ряд етапів, причому перехід до кожного з них супроводжувався спробою переосмислення поняття неперервної освіти. Кожний етап характеризується певними формулюваннями, теоретичним рівнем, тому визначення етапів розвитку концепції неперервної освіти становить великий інтерес.

Дослідження різних складових неперервної освіти містять праці А. Владиславлева, Б. Вульфсона, А. Даринського, Р. Дейва, М. Згуровського, Н. Ничкало, В. Онушкіна, В. Осипова, С. Сисоєвої, О. Тонконової, Е. Фора.

Винятково важливе значення для дослідження проблем неперервної освіти мають праці з філософії освіти В. Андрущенко, Б. Гершунського, І. Зязюна, М. Кузьміна, Ф. Кумбса, В. Лутая та ін.

Вивчення стану наукової розробки означеної педагогічної проблеми свідчить, що періодизації історії розвитку концепції неперервної освіти присвятили свої дослідження багато вчених. Ми пропонуємо зробити екскурс до джерел ідеї неперервної освіти й розглянути найбільш значні, на наш погляд, спроби визначення етапів розвитку концепції неперервної освіти.